

Sas Ede:
A VIRÁGOK KÖLTŐJE – TOMPA MIHÁLY ÉLETE

Szelíd nyári alkonyaton, zöld bársonyos domboldalon, egyszerű falusi templomocska mellett állottam.

Körülöttem Gömör búbajos vidéke. Mosolygó, aranytermő síkság. Koszorús hal-
mok. Dalos ligetek.

Fejem fölött megcsendült az esteli harang lágy éneke. A madárccicsérgés elhallgatott.

A levegőben fűszeres illat és áhítatos csend.

A leáldozó nap egy virágos sírhantot hintett tele búcsúcsókjaival. A sírkő arany-
betűi csillogtak az esthajnal fényében.

Levettem a kalapomat s meghatva olvastam a márványemlék feliratát:

Lágyan öleld hű dalnokodat s ti szeretti, virágok!
Üljetek ágya köré, mondani méla regét...

Mély megindulás fogott el. Hanván voltam, Tompa Mihály síremléke előtt.

Itt alszik a költő, a virágoknak s az emberi szív legszebb virágának: a honszeret-
nek költője. Aki megértette fű, fa, virág nyelvét s elmondta meséjüket csengő rímek-
ben. S megértette az anyaföld szíve dobogását is; s eldalolta megható, megrázó han-
gokon: mi fáj a haza földének, melyen éppen akkor zúgott végig az ellenség vad ro-
hanása.

Pap volt. Isten oltárának s a hazaszeretet templomának papja.

Úgy éreztem, mintha az ő lelke lengedezne körülöttem, a sírhalom mellett.

S valóban: az ő lelke lengedezik mindenütt, amerre az erdő suttog, amerre a virá-
gok mosolyognak, amerre a zombikos réten végig száll a gólyamadár.

Ennek a nagy költőnek az életét akarom én most elbeszélni. Sok viszontagsággal,
sok szenvedéssel volt tele ez az élet, míglen pihenőre tért Tompa Mihály a hanvai
csöndes domb ölébe. Mint ahogy a sziklákon hányódik-vetődik a hegyi patak, míglen
belefut a széles folyóba, onnan a végtelen óceánba.

Tompa Mihály élete is így omlott bele a halálba – a halálból az örökkévalóságba...

I.

A nagyapa házában.

Ősz, öregember, akit megtört az élet, megtört a gond: kézen fogva vezetett egy
gyöngé hat éves fiúcskát bogárhátú falusi házikója felé.

A fiúcska arca halvány volt és szomorú. Ruhája szegényes és kopott. Kalapján
gyászfátyol lengedezett.

A bogárhátú, rozoga ház ajtajában ezüsthajú öregasszony várta az érkezőket. És
amikor őket megpillantotta, oly gyorsan elébük tipegett, amint csak tőle kitellett.

– Ihol az unokád, nagyanyó! – kiáltott a nagyapó. – Öleld a szívedre!

A nagyanyó meg is ölelte unokáját s a fiúcska halvány arcán mindjárt az öröm rózsáit fakasztotta a szeretet csókja.

Becézve vitték a nagyszülők unokájukat a kis házikóba s jól tartották kakastejjel, varjívajjal süített friss kenyérrel, édes tejjel. S összegyülekezett a szomszédság is, akik megcsodálták a jövevényt:

– Kicsoda ez a kisfiú? – kérdezte az egyik szomszédasszony.

– Az én unokám! – mondta büszkén a nagyapó. A Miska fia. Tudják, hogy a Miska fiam kitanulta a becsületes csizmadia mesterséget. Vándorolt, vándorolt, hetedhét országot bejárt, utoljára is Rimaszombatban ütötte föl a sátorfáját. Csak amolyan szegény foltozó, hátaló biz ő: aki a portékáját nem szekéren szállítja, hanem hátán viszi a városba. Most aztán a feleségét elszólította az Isten az árnyékvilágból...

S egy nagy, nehéz könnycseppet morzsolt szét pilláin az öreg.

– Én hát magamhoz vettem az anyátlan árvát – folytatta –, hogy a nagyanyja pótolja az édesanya helyét. Most érkezünk meg Rimaszombatból.

A jó szomszédasszonyok aztán sorra ölelték, csókolták az árvát, a kis Miskát, aki később örök büszkesége lett a magyar irodalomnak.

Gömörmege székvárosából, Rimaszombatból, – ahol a földhöz ragadt jámbor csizmadia házában 1817 őszén, szeptember 28-án pillantotta meg a napvilágot – így került a mi Miska öcsénk Borsodmegyébe, Igricibe, ebbe a csöpp faluba, amely kétségtelenül egy középkori hegedűstől vette a nevét. Ott telepedett le Alsó-Borsod tündértáján az igric-nemzetség s megalapította a falucskát, amely aztán második szülőföldje lett a virágregék híres költőjének.

Ha a föld Isten kalapja, hazánk a bokréta rajta, ki ne ismerné Petőfinek ezt a versét? Hát ennek a bokrétának egyik legszebb virága a Sajó-öntözte Borsod megye. Valóságos paradicsomkert, tele a természet ezer szépségével.

Itt a zöldellő ligetek bólingatnak. Amoda sötét erdő zúg. Kék tavak tükrében nézi magát az aranyos nap. Nádasok partján vízimadarak ezre tanyáznak. Pillangós domboldalon pásztorfiú fújja furulyáját.

Ebben a paradicsomkertben kóborolta át zsenge gyermekéveit az árva. Erdő szelíd árnyéka ölébe fogadta, repeső madárka dallal vigasztalta, kacagó vadgalamb bánatát oszlatta.

Lelke korán megtelt a vadon illatával, fű, fa, virág bűvös meséivel. S mint a jó földből kikél a mag és gyönyörű természettel koszorúzza meg a földet: úgy kelt ki az ő lelkéből is később a költészet csodás tavasza, gazdag, gyümölcsös nyara.

De a szabad természetén kívül más tanítómestere is volt a fiúnak. Iskolába került, Bihari György uram keze alá, aki hamar észrevette a fiúcskában szunnyadó ritka tehetséget.

Meg is mondta a nagyapjának:

– Hallja-e, György bátyám. Ez a fiú többre van hivatva, minthogy holta napjáig a kaptafát verje, mint az édesapja, vagy hogy világeletemben az eke szarvát fogja. Tisztelesség minden munka, de ez a fiú többre viheti!

– Ne mondja, mester úr.

– Mondom biz én, mert úgy van. Ennek a fiúnak tanulnia kell. Többet kell tanulnia, mint amennyire én taníthatom.

– Hát mit csináljak vele?

– Küldje el Sárospatakra, a kollégiumba.

Az öregember sóhajtva dörzsölte az ősz üstökét.

– Igen ám, ha volna tehetségünk, hogy taníttassuk. De édesapja is, meg magam is ágról szakadt szegények vagyunk. Még a betevő falatot is alig tudjuk megkeresni, nem hogy a drága kollégiumra költhessünk...

Az iskolamester belátta ezt, de azért nem nyugodott bele, hogy az okos fiúcska tehetsége parlagon maradjon. Fölkereste Szentimrey földesurat s pártfogásába ajánlotta Miska barátunkat.

– A jószívű uraságnál nem is kopogtatott hiába a derék mester. Csillogó szemmel állított be Tompa György uram bogárhátú viskójába.

– No, bátyám-uram, hát mégis diák lesz a fiúból!

Hej, hogy megörült ennek a nagyapa!

De örömtől dobbant ám meg a Miska gyerek szíve is. Hiszen neki is forró vágya volt: tanulni, tanulni, emberré lenni!

Csak a nagymama szíve szorult el a gondolatra, hogy neki el kell válnia az ő kedves unokájától...

De meg kellett lennie. Összecsomagolták a kis Miska batyuját s a jólelkű földesúri család segítségével útnak indították Sárospatakra.

Ezer csók, ezer áldás volt az útravalója.

– Tanulj, fiam, szorgalmasan – mondta a nagyapó. – Ha megbecsülöd magadat, még pap is lehet belőled.

Amint hogy pap is lett Tompa Miskából. Ahogy mondtuk: az Isten és a hazaszeretet oltárának papja.

Búcsúzóan integettek, zúgtak a távozó után a ligetek, az erdők. Mintha ezt mondták volna neki:

– El ne feledd a dalokat, meséket, amiket mi súgtunk neked!

II.

A sárospataki diák.

Híres, nevezetes intézete országunknak a sárospataki kollégium.

Századokkal ezelőtt gyűjtötták föl ottan a tudomány mécsesét, míglen hatalmas fáklya lett belőle.

Elviharzott a mohácsi vész s ott volt a hős vértől pirosult gyásztér halottai közt Palóczi Antal is, Sárospatak földesura. Perényi Péterre szállott a földes uraság, aki a reformátusoknak adta a hajdani zárdát; melyből elszállingóztak a ferencendi szerzetesek. A református iskolából idők multával fejlődött a hatalmas kollégium, mely erős vára volt mindvégig a szabadszellemű tudásnak és a lángoló hazafiságnak.

Sárospatak földesurai mindig örökdő szeretettel gondozták az iskolát. Egy ízben a földes uraságot megszerezte Eger halhatatlan védőjének fia, Dobó Istvánnak fia is,

Dobó Ferenc. Ő parancsolt a pataki várban. Ő viselte gondját a kollégiumnak. Ott van a nagyhírű iskola pártfogói közt Lorántffy Zsuzsanna is, Rákóczi György felesége. Mikor az övé volt Sárospatak: bőséges szeretetét érezték tanárok és diákok.

De meg is érdemelte a kollégium ezt a gondozást és szeretetet.

Tanárai mindig apostolai voltak a honszerelemnek. S nem csak a toll illett a pataki diákok kezébe, hanem a kard is. Mikor a hős Rákóczi Ferenc zászlói kibomlottak; mikor végigzúgott a hazán a harci riadó: otthagyták a pataki diákok az iskolapadot. A békés falak közül kirajzottak a harcmezőre. A tóga helyett felkötötték a vitézkötésű hadi mentét. Ilyen kuruc gyerekek voltak a pataki diákok!

Nagy szellemek is kerültek ki az ősrégi kollégiumból. A kardforgatók mellett lantpengetők. A magyar irodalom új korszakának úttörői.

Ott tanult Bessenyei György, a testőrköltő, aki Mária Terézia udvarából indította meg testőrtársaival egyben a dicsőséges munkát az új magyar irodalom megteremtésére.

Ez a kollégium volt a kirepítő fészke Kazinczy Ferencnek, irodalmunk egyik lángbuzgalmú apostolának.

E falak közé került az árva fiúcska, a kis Tompa Miska, pehelykönnyű batyujával, fényes álmokkal teli szívével.

Sejthették-e akkor kollégiumbeli társai, akik jó szívvel, vidám barátsággal fogadták, hogy ennek a sápadt, ütött-kopott fiúnak az emlékezetét, dicsőségét szobor fogja hirdetni a kollégium kertjében?

Miből sejthették volna?

Talán abból a ragyogó tűzből, amely a mi fiatal barátunk szeméből kilángolt?

Talán abból a mohó vágyból, mellyel a fiúcska tanulásra, bűvárkodásra vetette magát, mintha azt akarná, hogy rövid idő alatt a fejében legyen az egész kollégium könyvtára.

Jaj, pedig be sok keserves nélkülözéssel kellett küzdenie a szegény kis diáknak tanulása közben! Mikor az előadásnak vége volt: a többi diák sietett haza ebédelni. A mi Tompa Miskánk pedig azt cselekedte, hogy ebéd helyett sétált egyet. Aztán ivott rá egy nagyot. S azután kedves egészségére kívánta magának az ebédet és ment vissza az iskolába tanulni.

Azt mondják, hogy teli gyomorral nehezen esik a tanulás. De bizony korgó gyomorral talán még nehezebben esik!

Egyszer félbe is kellett szakítania a diákoskodást és elmennie preceptornak. Szokásban volt ez a kollégiumi növendékeknél. Akinek hazulról vékonyan, vagy éppen sehogy se csöpögött-csurgott a segítség: az elment egy évre vagy kettőre preceptornak valami falusi iskolába. Ott összegyűjtött holmi kis pénzecskét, úgy tért vissza ismét a kollégiumba folytatni a tudományok gyűjtését.

Túl a Tiszán, túl a Dunán, Fejérmegyében, a kis Sárbogárdon akadt számára preceptorság.

Ott a falusi iskolában emlékül bekarcolta a nevét egy ablaküvegbe.

Hát abból az ablaküvegből is nevezetesség lett.

Máig is dicsekedve mutogatják a sárbogárdiak:

– Itt volt tanítómester a nagy költő, Tompa Mihály! Maga karcolta ide a nevét az ablaküvegbe!

Sejthették-e akkor a jó sárbogárdiak, amikor gyerekeiket az új preceptor keze alá adták: hogy az ő szürke, sápadt tanítójukból lesz a magyar irodalom egyik legnagyobb büszkesége?

De mikor a kollégiumba visszatért Tompa Mihály: csakhamar elárulta ám, milyen nagy lélek lakik benne.

Lelkes buzgalommal dolgoztak a tanuló ifjak az önképző körben, melyet a pataki főiskolában Szemere Bertalan, a szabadságharc idejének egyik vezető kormányfője, Kossuth Lajos belügyminisztere, alapított s mely azóta mindjobban virágzásnak indult. Zsebkönyvet is adott ki az ifjúság köre. És nem csak zsenge szárnypróbálgatások voltak abban a könyvecskében. Legszorgalmasabb munkásai közé tartozott a fiatal Tompa Mihály is. És fényes tehetségének szárnyai csakhamar kiemelték őt az önképzőkörből. Elvitték Pestre, a szépen felzendülő irodalmi élet központjába. Ott jelent meg akkoriban az „Athenaeum”, az a nevezetes szépirodalmi újság, melyről oly sokat beszél az irodalomtörténet. Nagy kitüntetés volt, ha egy ifjú tehetséget az Athenaeum buzdító szóval köszöntött. Még nagyobb kitüntetés, ha versét ki is nyomtatta. Tompa Mihálynak hamarosan része volt ebben a dicsőségben. 1841-ben jelent meg az Athenaeum hasábjain első verse, a „Mohos váromladékon.”

Volt öröm a kollégiumban!

Tanulótársai vetélkedve siettek hozzá és forrón szorongatták a kezét:

– Büszkék vagyunk rád, pajtás!

Még a nagytisztelű rektor uram is megdörzsölte a diák fejét:

– Büszke rád az egész kollégium, fiam!

Büszke bizony máig is és büszke lesz mindenha!

III.

A népregék.

A mi szép hazánkban története van minden darab földnek, minden kődarabnak. Meséket suttog az erdő. Múltak árnyai boronganak a szirtfalak közt. Regéket mesél a repkény benőtte várrom.

A nép ajkán szájról-szájra száll a fák, kövek, vén várak története dalban, mesében. Újra éled a fonóban és a pusztai éjszakák pásztortüze mellett.

De legfényesebben feltámad a költő lantján.

Múltak emlékei így keltek új életre a sárospataki diák lelkében. Még a kollégiumban írta Tompa Mihály népregéit, amelyeket elragadtatva hallgattak akkor, gyönyörűséggel olvashatunk ma is.

Mert akkoriban fordult a költők érdeklődése a nép felé. Hogyne fordult volna afele Tompa Mihály lelke is, hiszen ő kora gyermekségétől fogva mindig a derék gömöri meg borsodi nép közt forgott. Hogyne figyelte volna meg: amit alkotott a nép játszói képzelete?

S elmondta „Csörsz árkanak” történetét, rázendítve hozzá:

Borsod s Heves határán,
Jó vándor, aki jársz,
A sík vidéken egy vén
Ároknyomot találsz.

Az avarok királya volt a szép Csörsz vitéz, akit frigyos társának hívott Rád úr, a longobárdok királya, az ellenségeivel vívandó harcban. Jutalmul aztán Csörsz Rád-nak, Pannónia urának gyönyörű leányát, a búbájos Délibábot kérte. Az apa oda is ígérte a leányt, ha Csörsz vízen viszi őt haza azon az úton, amelyen gyalogszerrel jött. Nosza, Csörsz nekiállította a munkának hű avarjait s a Tiszától a Dunáig árkot akart ásatni. De egy viharos éjszakán halálos villámütés érte s emlékét csak az árok hirdeti, melynek mély nyoma megmaradt a sík mezőn. S a szép királyleány, a fényes Délibáb, ma is ott lebeg az alföldi rónán s megtölti könnyözönnel a láthatárt...

Megverselte Eperjes városa keletkezésének mondáját is. Vak Béla igyekezett kíséretével a lengyel határ felé s eltikkadva ült le az erdő árnyékában a gyepre.

Vitézei elszéledtek, hogy forrást keressenek s egy korty itallal üdítsék föl a királyt. A szomjazó fejedelem tapogatózni kezdett maga körül s íme: egy pár eperszem akadt a kezébe, amellyel fölfrissítette magát és könnyebben várta a vizet. Jöttek is a vitézek, mégpedig ugyancsak virágos kedvben. Mert forrásra akadtak, de a forrásnak boros volt a vize... S a király várost alapított a helyen, ahol az üdítő eperszemet találta, s a városnak Eperjes lőn a neve, címerében ma is eperszemet visel. S határában buzog föl borízú nedvével Borkút.

Megénekelte Galamboskővet, Tornának magas bércfokát. Sajónak partján volt az ütközet, s a győztes tatárok dúló serege elől menekült Béla király. Paripája kidőlt alatta, gyalog törtettek tova a vad szikla éleken, föld- és kőomlásokon. Kopár kietlen éhhalál környékezte a királyt, akinek számára országában nem volt egy falat kenyér. S egyszerre megzúgott a csendes rengeteg: csattogó szárnyú galambsereg ült meg a sziklás tetőn. Egy pár vitéz felkúszott a sziklafalra – s örömkialtás hangzott el ajkukról. Teleszedték sisakjukat friss galambtojással.

Megenyhültek. S ki őket csudakép
Így megvendégelé:
Az Úrnak buzgó, háladó fohász
Szállott az ég felé.

És hol Noénak hírnök madara
Vigaszt s reményt hozott:
Galamboskőnek hívják még ma is
Ott, azt a szirtfokot.

Megható regét dalolt Menedékkőről, az ó zárda pusztult omladékáról, mely Szepesmegyében, Lőcse közelében áll. A tatárjárás idején ez a zárda nyújtott menedékhelyet a vidék lakóinak. Az idő lerombolta a zárdát s csak tornya maradt meg, tornyában a csengő kis harang, melyért két falu nép versengett. Mind a két falu népe kiment egy napon a helyre, hogy elvigyék tulajdonukat. Az egyik falu hat tulkot

fogott be, majd tizenkettőt, aztán meg huszonnégyet, de meg se bírták mozdítani a harangot. A másik falu népe pedig csak két gyenge tulkot fogott elébe s azok könnyen elvitték. Így döntötte el Isten a pört, hogy kinek igaz tulajdona a harang, mely még soká hívta imára a híveket:

Csengő szavában szól az ó rege,
Távol harangszó csöndes éjszakán,
Emlékezetnek holdsugarinál...

Hát a bajmóci fürdő meséje? Csodatevő forrás bugyogott föl Bajmóc határában, meggyógyítva mindenféle nyavalyát. De kapzsi volt a forrás ura s csak a gazdagokat bocsátotta a forrás habjaihoz, akik arannyal tömték erszényét. Messze földről ment egyszer egy nyomorék koldus, de a kőszívű ember elkergette irgalmatlanul. S íme, a kútfőből elapadt a víz; a hőséget és szomjúságot nem volt, ami enyhítse s babonás félelemmel menekült mindenki az Istenverte helyről. A gonoszlelkű fürdős hazafutott s mikor kincsházát felnyitotta: minden ezüstjét, aranyát kővé válva lelte:

És e kőpénzt, bár számtalan
Év elfutott azóta,
Mutogatják mind e napig,
E regét mondva róla...

De hát nem mondhatjuk el a költő minden regéjét, mondáját! Forgassátok könyve lapjait s gyönyörködjete a múltnak, ennek a vén nagyapónak csudás meséiben.

Az akkori idők olvasói kapva-kaptak a sárospataki diák e könyvén. Előfizetést hirdetett rá és csakhamar ezren jelentkeztek, hogy meg akarják szerezni a munkát, ismerni akarják hazánk érdekes emlékeinek regéit, mondáit.

A sárospataki diák ablakára rászállott egy fényes szárnyú madár. Kocogtatta, veregette s így szólt hozzá:

– Ne maradj te itt e csöndes falak közt. Én szárnyamra veszek és elviszlek messze, a magasba, a fény honába!

Ez a madár volt a hírnév, a dicsőség madara...

A fiatal költő szívét a dicsőség nemes vágya dobogtatta. A vágy, hogy még sok, sok szép regét, sok édes dalt zenghessen a magyar földről, a magyar népről.

Azt felelte az égi madárnak:

– Repülj előttem, megyek utánad!

IV.

A költői verseny.

Ki ne ismerné a költői verseny történetét, amelyre a három fiatal, csupa tűzlelkű költő kelt egymással?

A költeményt az erdei lakról, amelyet nemes vetélkedéssel énekeltek meg: Kerényi Frigyes, a német származású, de megmagyarosodott költő; Petőfi Sándor, a magyar szabadság zengő apostola, meg a mi elbeszélésünk hőse: Tompa Mihály.

Költőnk Sárospatakról Eperjesre került. Elfogadta a nevelői állást, amelyre meghívták. S ott ismerkedett meg és barátkozott meg Kerényi Frigyessel, aki, ismétlem, német eredetű volt. De a magyar föld varázsereje meghódította. S lelkes magyar költő lett belőle, mintha csak minden ősének ereiben Árpád vére csörgedezett volna.

Akkor tűnt föl irodalmunkban az a ragyogó név, melynek fénye nem fog elenyészni az idők végeiglen. Petőfi Sándor, akinek szívéből majd mint a pacsirták, majd mint a sasok repültek föl a dalok. Pacsirták, melyek az aranykalással ékes rónaságot dicserik. Sasok, amelyek a szabadság tiszta, napfényes egébe törnek.

Hogyne dobogott volna Tompa Mihály szíve a nagy költő felé! Hogyne vágyott volna őt megismerni! De ha maga nem kereshette föl: elrepült hozzá a levele. Betegen bolyongott Bártfa százados, bús fenyvesei közt, amikor tréfás, rímes levelet írt Petőfi-nek, az ismeretlen, de mégis ismerős jó barátinak, aki akkoriban írta magáról, hogy ő csak amolyan „sárga pitykés közlegény.” Tompa ezt írta neki:

Hozzon egyszer, jó fiú, az Isten el,
Szívesen lát a barátság, a kehely!
Jere hozzám sárga pitykés közlegény –
Isten engem! fővezérré teszek én!

Nosza, Petőfi Sándor se késett a rímes felelettel. Ő is tréfás verset írt Tompa Mihálynak. De az ő versében is átsugárzott a tréfán a meleg szeretet:

Hát fiú, olvastam azt a levelet,
Amelyet te én hozzám csináltál,
Valahol a bártfai forrásnál,
S mondhatom, hogy nagy örömet szerzett...

S verse végén ő is lelkendezve hívta magához barátját:

De miért is nem jössz egyszer hozzánk?
Majd meglátod, milyen jól mulatnánk!
Messze vagy, de én baka koromban
Hetvenhétszer ennyit gyalogoltam.

Siess hát, mert ha sokáig késel,
Élted napjáig megemlegeted.
Én rontok hozzád s akkor jaj neked:
Agyonszorítlak egy öleléssel!

Ez a találkozás aztán be is következett. Petőfi Sándor elment Eperjesre. S egymás keblére borult a két rokonlélek, az új magyar irodalom két újonnan feltündöklő csillaga...

Együtt sétálgattak a búbajos, vadregényes vidéken, a szabad természet viruló ölében, amelynek mindkettő oly lelkes híve volt, amely mindkettőt szebbnél-szebb dalokra ihlette. Hűséges társuk volt Kerényi Frigyes. S egy ilyen sétán született meg lelkükben a költői verseny gondolata.

Milyen jellemző mind a három poéta költészetére a három dal!
Kerényi szelíd képet festett a rengeteg ölében rejtőző kis tanyáról.
Petőfi tüzes vére, szabadságszerető lelke ebből a költeményéből is lángolóan tör elő:

Nincsen itten rabság, nincsen itten úrkény,
Mely parancsolatját mennydörögve adja.
Csak az égi háborúnak zeng koronaként
Istentiszteletre buzdító szózatja.

És az Isten jó, ő nem soká haragszik;
A dorgáló felhők torkait bezárván
Újlag mosolyg... a megengesztelődött
Isten mosolygása: a tündöklő szivárvány.

Tompa Mihály a virulás örömeinek és a hervadás bánatának szelíd dalnoka: ebben a költeményében is gyönyörű képét festi a természet életének:

Tengeren csend és vihar. Hazája
Mérhetetlen tenger a szigetnek.
Rengetegben csönd s vihar. Szigetje
E kicsiny lak a nagy rengetegnek.

Vadregényes erdőség vidéke!
Majd ha a tél fagybilincsbe zára:
Távol nézek hótakarta kunyhód
Felgomolygó kék füstoszlopára.

És ha éjjel a lak ablakából
Mécskanócok fényt lövellve égnek:
Azt hiszem, hogy mindez lüktetése
A megdermedt jégvidék szívének.

És lelkemben nyugtató hit éled:
Nem halt meg, csak alszik itt az élet!

Ez a költői verseny maradandó emléke annak a nemes barátságnak, amely három lánglelkű ifjút egymással összefűzte.

Búcsút mondtak egymásnak Eperjes sötét fenyvesei alatt s ment mind a három a maga útján tova.

Kerényi Frigyeset sorsa messze, tengeren túlra vitte. Petőfi ott pihen a segesvári csatatér hantjai alatt s álmodik a szabadságról, amiért életében küzdött. A harmadik ifjú pedig ma már ott nyugszik a hanvai domboldalon és sírhalma felett mintha verseinek végső sorai suhognának a levegőben:

És lelkemben nyugtató hit éled:
Nem halt meg, csak alszik itt az élet!...

V.

Lant és biblia.

Hipp, hopp, ott legyek, ahol akarok! Mondjuk a képzelet szárnyas lovának. S a bűvös táltos egyszeribe odarepít bennünket, ahová vágyunk ragad.

Ott vagyunk az ország szívében. S ott találjuk Tompa Mihályt is pesten, a zsendülő ifjúsági élet közepette. Az ifjak közt, akik rajongó lelkesedéssel törekednek arra, hogy virágzó irodalmat teremtsenek hazánknak.

Tíz fiatal író szövetkezett erre a nagy, szent cél szolgálatára. Tízen alkottak egy kis irodalmi társaságot.

Mind a tíznek a neve bele van írva irodalmunk történetébe elévülhetetlen betűkkel.

Petőfi már akkor is bálványa volt az egész országnak.

Jókai Mór költészete akkor kezdett csörgedezni, mint a kiapadhatatlan csudaforrás.

Pákh Albert, Pálffy Albert, Bérczy Károly, Degré Alajos, Lisznyay Elemér, Kerényi Frigyes, az elbeszélők és a poéták; Obernyik Károly, a színműíró és végül Tompa Mihály.

S a fiatal költők homlokára nemsokára ráillesztették a koszorút. A Kisfaludy-társaság 1846-ban pályázatot hirdetett népies elbeszélésre, melynek hőse a magyar történet vagy monda valamely alakja. Tompa Mihály megírta „Szuhay Mátyás”-át, a ravasz kuruc földesúr történetét, amely dicséretet nyert a pályázaton. Igen, mert a díjat egy olyan munka nyerte el, amely mellett még szóba kerülni is dicsőségszámba ment.

Tudjátok micsoda?

Irodalmunk hallhatatlan remeke: Arany János „Toldija”.

Dehogyan is irigykedett Tompa Mihály az újonnan feltűnt nagy tehetségre! Sőt ellenkezőleg. Olyan örömmel, olyan szeretettel üdvözölte, akárcsak Petőfi Sándort. Csakhamar szoros barátság gyöngéd láncá fűzte őket együvé. S ezt a láncot nem oldozta szét csak a halál.

Vagy még a halál se. Mert hiszen Arany János barátsága még a síron túl is elkísérte Tompa Mihályt.

Ő írta a sírverset is, amely hanvai emlékkövön ragyog...

Beszéljünk azonban a mi fiatal költőnkéről, akit most tagjává választott a Kisfaludy-társaság, noha a Toldi írója nyerte el a pályadíjat. De Arany János neve még csak akkor ragyogott föl; Tompa nevével pedig már régebben berepülte a hazát a csattogó szárnyú hír...

Ám a hírből, dicsőségből, az ifjú, csinosodó fővárosból visszazálltak álmainak a szabad természet világába. Az erdőbe. A délibábos pusztára. A jámbor magyar nép közé.

S ez a vágy teremtette meg népdalainak legszebbikét, amely még ma is él, ma is zeng a nép ajkán:

Télen-nyáron pusztán az én lakásom...

Szétnézett a költő a nagyvárosban. Hogyan keresse meg a kenyerét?

Mert a kötészet mezeje akkor még nem termett ám kenyeret!

Ügyvéd akart lenni. De hát az ő lelkéhez, melyben édes dalok, szelíd álmok zsongtak-bongtak, nem illett ez a foglalkozás, a perlekedőkkel való vesződés.

S ekkor, mintha a szülőföld megértette volna messze elszakadt fiának vágyakozását. Mintha a szülőföld segítséget küldött volna neki.

Kinyújtotta feléje a karját, hogy visszaölelje őt a keblére.

Egy szép napon küldöttség kereste föl Tompa Mihályt – szerény pesti lakásán.

A református hívek vezetője elmondta, hogy Gömörmegye egy parányi falujában, Bején, megüresedett a lelkészi állás.

– Jöjjön oda mihozzánk. Jó szívvel várjuk, jó szívvel fogadjuk.

S az ifjú megértette, megfogadta a szülőföld hívó szózatát.

Belecsapott a feléje nyújtott kézbe:

– Én pedig jó szívvel megyek.

S ismét a vadvirágok illatát szívta, ismét a gömöri hegyek lehelete simogatta homlokát, amikor új otthonába bevonult.

Ott mosolygott előtte az erdőkoszorúzza dombok lábánál fekvő falucska. Egyfelől a Cselény zúgó tölgyei sötétlenek. Másfelől a Királyhegy koronás orma tekint rá alá.

A falucskán át a fürge Turóc játékos habjai sietnek a Sajó felé, melynek ezüst szalagja nem messze kígyózik a gazdag mezőn.

Egyszerű kis paplak várta az új káplánt.

Körülötte méhek zsongták a békesség zsolozsmáját.

S a fehér falusi templomocska harangja istentiszteletre szólítja a híveket. Serényen igyekezett mindenki, hogy az új tiszteletes úr beszédét meghallgassa.

Az új lelkipásztor föllépett az alacsony szószékre. Két kezét ölében összefogta. Semmi taglejtéssel nem kísértc szavait. Mégis lebilincselc minden szívet. Mert ajkáról a próféták bölcsessége szólt.

És szeme tiszta tükrében úgy tükrözödött az őszinte hit, mint a tó sima vizében a ragyogó égbolt.

Így prédikált Tompa Mihály.

Mikor a hívek hazaszállingóztak a templomból, álmélczkodva mondogatták:

– Aranyszámú papunk van! Megirigyelheti érte a mi kis falunkat akármelyik város!

Bizony megirigyelhette. Mert a magyar költészet egyik legelső büszkesége állt ott a bejei templom egyszerű szószékén.

Imádság és költészet. Ezek voltak az új pap társai a falu csendjében. Mintha két őrző angyal lebegett volna a feje fölött. Ezért is énekelte magáról:

Lant és biblia, ez két hű barát,
Karján ringatta boldogan magát.

Volt is a környéken nagy becsülete!

De még az édesapját, a szegény csizmadiamestert is ugyancsak megsüvegelték, amikor látogatóba ment az ő nagyhírű fiához.

Elüldögélt asztalánál. Hallgatta fia nyája szavait, víg adomáit, s ő maga alig ejtett egy-egy szót. Aztán fölkerelkedett és útnak eredt. Fia elkísérte egész a falu végéig. Akkor egyszerre az öreg így fordult hozzá:

– Ejnye, fiam, annyi mondanivalóm lett volna, de bizony nem jutott eszembe semmi. No, majd máskor. Most áldjon meg az Isten!

Úgy van biz az. A túlradó szív sohase talál érzelmeinek kifejezésére szavakat. Mint ahogy Petőfi is megírta egy gyönyörű versében, hogy a hazatérő fiú előre kieszelte, mit fog mondani az édesanyjának? S mikor meglátta, a nyakába borult és szótlan csüngött az ajkán, mint a gyümölcs a fán...

Az öregúr most a miskolci temetőben porladozik. Legye áldott a nyugovása a nagy költő édesapjának!

VI.

A nemzet siratója.

Azután eljött az esztendő, amely vérvirágos tavaszt hozott a magyarnak.

Megdördült Petőfi szózata:

– Talpra, magyar!

S elhangzott Kossuth vészkiáltása:

– A haza veszélyben van!

S a költő és a népvezér riadójára talpra pattantak a népek ezrei, hogy megvédjék a köröskörül ádáz ellenségtől fenyegetett hazát.

Ez a viharos tavasz, melyben a pacsirtadalt elnémította a kardcsattogás, az ágyúdörgés, nem találta a mi költőnket otthon a csöndes gömöri völgyben.

Betegkedett s orvosai elküldték őt messze, túl a haza határain. Stájerország kies völgyébe, Gréfenbergbe kellett utaznia.

A hús, balsamos fenyvesek közt egyszer csak halk szellő támadt. S a szellő azt súgta a beteg költőnek:

– Tudod-e, mi vagyok én? Fájó sóhajtás vagyok. Tudod-e, honnan fakadtam? Édesanyád kebléből. Fájó sóhajtást küld utánad a te édesanyád, a magyar haza, amelynek szüksége van most minden igaz fiára! Megérted-e a sóhajtást? Megérted-e szenvedő édesanyád hívó szavát?

Ha megértette-e?

Ha még nem is gyógyult volna meg, ha akármilyen törődött, beteg lett volna is: mégis sietett volna haza, mint ahogy messze idegenből, idegen ország hadseregéből, ezer veszedelmen át is hazasiettek a megtámadott, segítségért esdő édesanya hú fiai.

Gömörben is kibomlott a szabadság zászlója. S Gömör fegyverfogható népe vetélkedve tódult alája.

Hiszen nem volt az országnak olyan parányi eldugott zuga, ahová a sírokat is fölpattanó erővel el nem hatolt a dal:

– Mindnyájunknak el kell menni!

Ez a dal zengett a gömöri önkéntesek ajkán is. S az önkéntesek sorában ott volt a bejei paplak szelíd lelkű tiszteletes is.

De hiszen kardot kötött akkor még a gyerek is. És oroszlanok lelke költözött a bárányokba.

Mint tábori lelkész ment el a sereggel. Részt vett a schwechati ütközetben. Szerencsétlen ütközet volt. A vesztett csata mélységesen elkeserítette a költőt.

Hát még milyen keserűség költözött a szívébe akkor, amikor dicsőséges szabadságharcunkat a rettenetes túlerő végképp leverte!

Mikor nyomtalanul eltűnt a fejeregyházi csatasíkon szeretve szeretett barátja: Petőfi. S eltűnt a nemzet egéről az utolsó fénysugár.

A villámos fergeteg helyett szürke, szomorú felhők borították be az eget, amelyekből a bánat könnyűi hullottak alá a hervadó nemzetre.

Az eget-földet rázó zivatar után következett a halálos csönd.

A hazafiakat, akiket el nem nyeltek a sírok: elnyelték az elnyomatás zsarnokainak éhes börtönei.

Börtönbe jutott, aki vérét ontotta a hazáért. De még az is börtönbe jutott, aki az elesetteket siratta. Tilos volt a könnyhullatás.

S ha a költő lantja hangot akart adni a nemzet keservének: ott termett a kegyetlen ellenség és elfojtotta a panaszt.

Pedig hát miről zenghetett akkor a dalnok, ha nem arról a fájdalomról, amely minden hazafi szívéét eltöltötte?

Így fakadt Tompa Mihály életéből is az a költemény, amely egyik halhatatlan remeke irodalmunknak. A költemény a „Gólyához”, amely tele van a hazafias lélek elkeseredésével:

Megenyhült a lég s vidul a határ,
S te újra itt vagy, jó gólyamadár,
Az ócska fészket megigazgatod,
Hogy ott kikölthesd pelyhes magzatod.

Csak vissza, vissza! meg ne csaljanak
Csalárd napsugár és síró patak.
Csak vissza, vissza! nincs itt kikelet,
Az élet fagyva van s megdermedett...

Ne járj a mezőn, temető van ott,
Ne menj a tóba, vértől áradott.
Toronytetőkön nézvéen nyughelyet:
Tüzes üszökbe léphetsz, úgy lehet.

Házamról jobb, ha elhurcolkodom, –
De melyiken tudsz fészket rakni, hol
Kétségbeesést ne hallanál alól
S nem félhetnél az ég villámitól?

Csak vissza, vissza! Dél szigetje vár:
Te boldogabb vagy, mint mi, jó madár.
Neked két hazát adott végzeted;
Nekünk csak egy – volt! az is elveszett!

Repülj, repülj! és délen valahol
A bujdosókkal ha találkozol:
Mondd meg nekik, hogy pusztulunk, veszünk,
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk!...

Sokáig fiókjában rejtegette ezt a verset Tompa Mihály. Nem merte kiadni, hiszen tudhatta, hogy a zsarnok hatalom azonnal ráteszi a kezét s elkobozza a lapot, amelyben e vers napvilágot lát.

Úgy is történt.

A költő végre is elküldte versét a „Forradalmi Emléklapoknak,” amelynek Szilágyi Sándor, a híres történetíró volt a szerkesztője. Csak egy T. betű volt a költemény alá nyomtatva. De azért, aki csak olvasta, így kiáltott föl:

– Aki a nemzet érzését így dalba tudja önteni, nem lehet más, mint Tompa Mihály!

De föl is háborodott a bitorló hatalom, hogy a nemzet szíve még fájni is mer! Nosza, elkobozták az újságot s eltiltották a további megjelenését.

De a panasz végig zokogott már a hazán. S minden szívben ott zsongott-borongott a zokogó dal följajdulása:

Pusztulunk, veszünk!
Mint oldott kéve, széthull nemzetünk!

VII.

A vésztörvénytől előtt.

Egyszer aztán egy papírlap repülte be a gyászoló országot.

A papírlapon szintén egy vers volt írva. Aki végigolvasta, könnybe borult a szeme, összeszorult a szíve.

Lemásolta, úgy adta tovább. Hadd olvassa az országban minden hazafi.

Ki írta ezt a verset? Nem volt aláírva senki.

De olyan lángoló hazaszeretet, olyan mélységes bánat, olyan megrázó keserűség volt minden sorában, hogy nem gondolhattak egyebet:

– Ennek a versnek Petőfi Sándor a szerzője! Nem esett el a dalnok a segesvári csatában! Most is él és bujdosik ember nem járta vadonban. És a vadon mélyéről, bujdosása éjjeléből sír elő gyötrődő honszerelme!

Hát pedig annak a kéziratban terjedő, kézről-kézre, szívből-szívbe repülő versnek nem Petőfi volt a szerzője, hanem az a költő, aki a „Gólyához” szóló éneket dalolta:

„Pusztán” volt a címe ennek a költeménynek, mely lelket rázó hangon siratta el a lassú halálra ítélt hazát. Fölzokogott keservesen:

Oh pusztal! elvész nemsokára
Vadon költészeted!
Hol a pásztor vígan bogárzó
Gulyát terelgetett,
S a délibáb rengő tavában
Szilaj mén vágatott;
A pásztortűz, a furulyaszó
Kialszik, elhal ott.

Elsiratta, hogy a tejjel-mézzel patakozó földön, melynek lakója szabad volt, s láncot nem ismert, megtelepül a népek koldus söpredéke. Még ki se múlt a hős oroszlán, már megjelenik felette a ronda varjak csapata és tort ül a félholt tetemen. Alig hogy

lesújtotta a villám a bátor keselyűt; fészek meg se húlt a sziklán, máris tanyát üt ott a szemtelen veréb.

Oh mind ez úgy fáj a magyarnak!
S ha ajka netalán
Egy-két nótán enyhíti kínját:
Megütköznek dalán...
A sebzett vad a rengetegben
Kínjának hangot ad;
S magát az elnyomott magyarnak
Kisírni sem szabad...

Meghalsz, én nemzetem! s halálod
Ha elvégeztetett:
Mért nem döfik hát már keresztül
Egyszerre szívedet?
Mért gondolnak végperceidre
Mesterkéltné kínokat?
Hogy, mint egy vak Sámson, kacaj közt
Szenvedj hosszan, sokat!

Nosza, most jött még csak méregbe a hiúzszerű hatalom, amikor ez a veszedelmes vers a kezébe került.

– Ki kell kutatni, ki írta! Elő kell teremteni a föld alól is! Bizonyosan újra forradalmat akar szítani! De hisz azt megkeserüli! Ott senyved el a legmélyebb börtön fenekén!

S íme: egy szép nyári reggelen szuronyos csendőrök jelentek meg a vadszőlős tornácon, ahol a költő üldögélt.

Megtudták, hogy Tompa Mihály a „Pusztán” című versnek a szerzője. Felkutatták az írásait, ha nem találnak-e még több ilyen verset? Még tán a költő szíve dobogását is betiltották volna!

– Jelenjék meg Kassán, a vésztörvényszék előtt!

Így hangzott a parancs.

Megölelte beteg feleségét, mert már akkor élettársa volt az áldott lelkű Zsoldos Emília, egy Sajó parti régi nemesi ház leánya s elutazott bírái elé.

Hat hétig vallatták, zaklatták a költőt, akinek az volt a bűne, hogy siratni merte elpusztult hazáját. Hat hétig aggodalommal kelt, aggodalommal feküdt odahaza beteg hitvese: nem szakítja-e el urától mindörökké a kegyetlen zsarnokság?

Végre hazabocsátották a vádlottat. De nem mentették ám föl véglegesen. Tél vége felé újra jött érte a parancsolat, hogy siessen újra, a vésztörvényszék várja, hogy ítéletet mondjon a nagy bűne fölött.

Most még tovább tartott a vizsgálat. Nyolc álló hétig faggatták, nem akart-e újra forradalmat támasztani, hogy az elnyomott nép lerázza a gyűlölt igát?

Nem találtak semmi okot, semmi ürügyet, hogy börtönbe vessék, a föld mélyébe elevenen eltemessék.

– Hazamehet... – mondta nagy kegyesen a vésztörvényszék elnöke.

S ő sietett haza, hogy csendes otthona ölen, szerető hitvese ápoló gondja mellett kipihenhesse szenvedéseit.

De azért az üldözés, a fenyegetés, a veszedelem nem némította el lantját. Tovább is zengtek dalai a haza gyászáról, nemzete pusztulásáról. Maradt tovább is a nemzet siratója, vigasztalója, ébresztgetője. A honszerem szent oltártüzének tántoríthatatlan papja...

VII.

A kibujdosott jó barát.

De nem mindenkinek volt ám olyan erős lelke, mint a mi hősöknek.

Sokan féltek a zaklatástól, a börtöntől, a zsarnokság kegyetlenségeitől.

Sokan nem tudták nézni azt a pusztulást, amely a hazában dúlt. Nem tudták hallgatni a panaszt. S nem tudták nézni a könnyeket.

Vándorbotot ragadtak kezükbe és elindultak messze, túl a hármass hegy vidékén. Ki Törökországba, ki még távolabb, túl a végtelen óceánon, a föld másik oldalára.

Azok közt, akik Amerikába kibujdosnak, volt a költő ifjúkori barátja is, Kerényi Frigyes.

Fájt, nagyon fájt ez Tompa Mihálynak, mikor a kibujdosás hírt hallotta. Hiszen, aki a szenvedő hazából távozik, olyan, mintha elhagyná szenvedő beteg édesanyját...

És fájdalmas sóhajt, panaszos dalt küldött a távozó után:

Lelked mit érzett, hogy elhagyád a hont,
Midőn úgy hagytad el, hogy sohse lásd viszont?
Nem állított meg a határnál valami...
Honszeretet... ha azt ki tudnók mondani!...

Ha aki fölnevelt, a kedves jó anya,
Betegen, rongyosan elédbbe állana:
Karjába omlanál, ölelve melegen,
Azért, hogy rajta már nincs bársony és selyem.

Mégis szülőhonorod, a legszentebb anyát,
Nehéz óráiban, rossz gyermek, elhagyád!
Mert úgy szeretted, hogy tovább nem nézhetéd
Sápadt arculatát és könnyező szemét.

Mert akit szeretünk, míg ajka mosolyog,
Búbánatában is legyünk osztályosok.
Vegyük el a csapást, miképp a jó napot,
S egymást ne hagyjuk el, ha a sors elhagyott!

S te mit mívelsz, mi sors kíséri léptedet?
Megadta a remény, mivel kecsegtetett?
Ha hallanád szavam, tudom mit éreznél:
Szívet cseréljen az, aki hazát cserél!

S a költő jóslata be is teljesült a bujdosón. Nem talált nyugodalmat, nem talált boldogságot az idegenben. Észak-Amerika Iowa államában, a kivándorlottak által alapított Új-Budán érte el elborult lélekkel a halál.

S azóta is, ha valaki átlépi a haza határait, ha utoljára mosolyog feléje a bűvös rónatáj, ha búcsút int feléje a Kárpátok felséges orma, s előtte áll a zordon idegen: érzi, hogy igaza volt a költőnek és fülébe cseng Tompa Mihály verse:

Szívet cseréljen az, aki hazát cserél!...

VIII.

A virágregék.

Az elnyomatás sötét éveiben kétszeres szükségét érezte Tompa Mihály, hogy mindnyájunk közös édesanyjának, a természetnek ölébe meneküljön.

Hiszen nem mosolyogtak a szomorú időben, csak a virágok. A zsendülő föld édes gyermekei bíztattak a derűs kikelettel, mely a dermesztő tél után a leigázott hazára is eljövend.

A költő most még nagyobb szeretettel kereste föl régi barátait a balzsamos erdőben, az iratos réten, a gyöngyöző forrás mellett.

Akkor már nem lakott Bején. A keleméri egyház hívta meg lelkipásztorának. Rozzant volt a paplak ugyancsak s a költő tréfás dalt is pengetett ki róla kobzán: Mikor építették – ki tudhatná? Annyi bizonyos, hogy a padlózás még akkor nem volt feltalálva, hát csak sárral hányták be a szobákat. A mestergerenda alázatosságra tanította –, mert ha kissé fölebb találta emelni a fejét, úgy belevágta a homlokát, hogy még az agya veleje is belerendült.

Ablakán benézett a lúd, a zápor pedig úgy tréfálta meg éjjel, hogy az alvó orrára koppant:

Gyertyát gyújtok mérgemben akkor,
Azaz szeretnék gyújtani,
Hanem csak bél akad kezembe,
Fagyját megette valami.
Mert én zsellérségen vagyok csak,
Itt mások a rendes lakók:
Nagy népesen tanyázva együtt
Egér, tücsök, kabóca, pók.

Ilyen volt a hajléka egyik legnagyobb dalnokunknak, aki most a halhatatlanság csarnokában lakik.

De nem jól mondom. Hiszen akkor is palotában lakott ő! A természet búbájós palotájában, melynek mennyezete a ragyogó ég, oszlopai a sudár fák, szőnyege a virághímes rét.

Ebben a palotában szeretett ő időzni a legszívesebben. Zöldellő gyepágy volt a trónusa, amelyen heverészve, mit sem hallott a világ zavaros zajából.

Csak a mesemondó virágok suttogását hallotta.

Mert a rét, az erdő, a nádasok gyönyörű meséket suttogtak neki. S a költő értett a fák, füvek, virágok nyelvén. S dalba foglalta a virágok történetét. Hogy gyönyörködünk benne minden időnkön át.

Ki ne ismerné Tompa Mihály Virágregéit? Mikor e regékben lapozgatunk, úgy érezzük magunkat, mintha balzsamos leheletű, tarka réten járnánk, ahol lépten-nyomon újabb szépséget fedezünk föl.

Szent természet, dajkálkodó anyám,
Szeretlek én kimondhatatlanul.
Gyönyör s megnyugvás lelke száll reám,
Lombod, virágod ha sarjad, ha hull.
Tanulni menvén hozzád: megjövök
Édes kincsekkel, mint a fürge méh.
Megkönnyebbülök karjaid között,
Ha szívem bú, szemem könny terhelé!...

Így csendült föl lantján a virágregék előhangja...

Derű-ború váltakozik a réten. Derű-ború váltakozik e regék csudavilágában.

Egyik virág meséjén örvendezünk. A másik sorsát megkönnyezzük.

Örvendünk, hogy a szerény ibolya kigyógyult nagyralátó álmaiból. Mert eleinte bántotta, hogy észrevétlenül él, a sötét gallyak elfödik a világtól. Vadrózsa akart lenni – s álmában csakugyan rózsa volt szellős dombtetőn, ahol a zápor porba verte. Majd hajnalkának álmodta magát, mely sugár szil ágait ölelte. De a büszke szilfát villám gyújtotta föl, mely a virág indáját is fölperzselte... azután meg liliom akart lenni s álmában ez a vágya is beteljesedett. Karcsú, fehér liliom lett, mely a pazar pompájú kertben díszlett. Ám letépték, egy halott koporsójába csukták s lebecsátották a föld mélyébe. S az ibolya ebből az álmából is fölébredt és szóla:

Jobb nékem itt, a bokrok enyhiben
Szerényen élni s észrevétlenül!
Hol szaggató kéz és zápor nem ér,
És a vihar bántatlan átrepül.
Fedezz el, lágy fű, leveles bokor!
Folyjon kis élttem, amiképp folya:
Ne legyek én rózsa vagy liliom;
Legyek illatos, szerény ibolya!

Hát az aranka története? Lágy szellőben habzó rét szélén megállott a vándor, a búzagalász s éjszakai szállást kért. De a füvek nem fogadták be, mert féltek, hogy valami kapzsi ember összegázolja őket érte. Majd a rózsa jött a kertből, hogy a tisztább levegőben régi sínylődésére gyógyulást keressen. De őt is elriasztották a virágok, mert féltek, hogy szépségével elhomályosítja mindnyájukat: a sárga pimpót, a szarkalábat, a demutkát, a sárkerepet. Harmadnapra jött az aranka, tele panasszal, hogy mindenki gyűlöli, üldözi. Őt már befogadták a virágok, mert úgy találták, hogy nem is hasznos, nem is szép: miatta nem lesz semmi bántódásuk. Aranka helyet fogott a rétszélien s oldaláról vézna szálak, mint megannyi éhes kígyók, kúsztak szerte. Hej, nagy volt a rét veszedelme!

Ezt elnyomja növésben, azt helyéről is kitúrja.

S elmeséli nekünk azt is, hogy lettek a zúgó fenyvesekből törpe mohok? Beteg lett a szegény asszony a gyógyító fűért küldte leánykáját az erdőbe. Z irigy fenyvek megharagudtak rá, hogy az amúgy is gyér fűvet pusztítja s elfedték előle az ösvényt, hogy haza ne találjon. Az eltévedt, síró leányka tündér keresztapja ezért megbüntette az irigy fenyveket: a zúgó büszke fákból mohotka lett, mely bús törpeségben tanyáz a szirtoldalon...

Gyönyörű regét mond a rezedáról, akit el akart kergetni egyszerűsége miatt a kert rátartó szép virága. De íme: búcsúzni ment virágaihoz a kertész lánya, a szép menyasszony, esküvője előestéjén. Rózsából, szegfűből s rezedából kötött koszorút, mire a kevély virág, aki el akarta űzni a rezedát, panaszra fakadt. A menyasszony pedig megfeddette a virágot:

Szirmod ékes
Hanem ez csak külső érdem –
Illatod nincs! s nagyra vágnál
A virágok seregében?

Erre a feddő szóra még búsabb lesz a hetyke virág. Azóta, ha egy újjal illetik: minden szirma szertehull s azért is „ne nyúlj hozzám” a neve...

Megható a ciprus regéje, amely a fagyallal és az égerfával hármas út fejénél állott. A fagyal a bércre tört, a kevély magasba; az éger a folyó partjára, hogy a víz tükrében nézhesse magát:

A ciprus így beszélt:
Hiúság bántja lelketek!
Én a víz partira
S a bérc ormára nem megyek!

Gyönyört nem ismerek,
A fájdalom velem rokon.
Legjobb biz énnekem
A temetőn, sírhalmokon.

S ha lesz boldogtalan,
Kit senki sem szán, nem sirat:
Reá borulok én...
Sírjára hajtom ágimat!

De hát ki győzné mind elsorolni a szebbnél-szebb regét, amit a nagy költő a bűbájos természet mesemondó ajkáról ellesett? Őszi kikirics, mécsvirág, szarkaláb, bajnokfű, hajnalka, délike, szegfű, izsóp, viola, jácint, tubarózsa, repkény, télizöld, csudafa, gyöngyhím, nefelejcs, királyvirág, mind-mind édes dalnokukra leltek ő benne. Ámde a csengő-bongó regék, a derűs-borús mesék közt talán legszebb az a megragadó költeménye, amelyet a havasi rózsáról írt.

Felhőkbe nyúló havas ormán nyílt a havasi rózsza s megsajnálta őt rokonai, a kerti rózsák. Követet küldtek hozzá a bérctetőre, úgy hívták magukhoz, hogy ne nyomo-

rogon a sziklán, ahol hólepte ormok, bús, törpe fenyvek a szomszédai; ahol reszket az egész táj, ha a villám csattog. A követségbe jött kerti virágnak így felelt a havas gyermeke:

Csak éljetez ti
Boldog örömben
Színesre festett
Rácsok között.
Én a szabadban
Vágyok maradni,
Ahová engem
Sorsom kötött.

S ha éles a lég,
A táj kietlen,
Szegény, sovány föld
Mohot terem:
Mondd meg, szülőtti
Szerelme nélkül
– Elvesztve azt is –
Mivé leszzen?

Kóro tebenned,
Szülőtte-földem!
Inkább leszek, mint
Másutt virág!
Szebb itt az ősz, mint
Más föld tavasza;
Az éj, mint máshol
A napvilág!

Szeretve, hozzád
Simulok! Érted
Én nem cserélek
Más idegent!
Oh, mert előttem,
Hazám! te földed
Minden fűszála
S porszemje – szent!

Nem dobog-e felénk e versből a költő forró szíve? A szív, amelyet nem tudott szülőföldétől elszakítani a durva, üldöző zsarnokság; amely szenvedéseiben, gyászában százezren jobban szerette a szegény, eltiprott magyar hazát?

Ilyenek a Tompa Mihály virágregéi. A virágok illata száll belőlük a szívünkbe. A virágok tiszta illata. A költő tiszta lelke.

De a virágillat tovább száll, elenyész. A költő lelke az a virágillat, mely minden időn átrepül és nem enyész el soha...

IX.

A madár fiaihoz.

Az égen pedig még mindig bánatfelhők úsztak.

Nem tört még át rajtuk a nap, a szabadság napja, hogy hajnalt derítsen a nehéz megpróbáltatásnak kitett nemzetre.

Még tán a tavasz is szomorúbb volt akkor a Kárpátok alján, a Tisza, Duna mentén, ahol nem régiben az irtó ellenség lovas-rohama dübörgött véges-végig.

Még tán a virág se mosolygott oly vidáman, mint máskor, azokon a mezőkön, ahol az imént a hősök elomló vérenek rózsája fakadt.

Nem daloltak a madarak. Nem zengett dalt a költő. Némán hevert a lant gyász-fátyollal fődve.

Tompa Mihály megdöbbsent ezen a fagyos némaságon. És azt mondotta:

– Nem jól van ez így, az égre, nem! A gondviselés azért ad költőt a nemzetnek, hogy kidalolja örömét, bánatát. A költő lantján zendüljön vigasz, a költő dalából fakadjon a remény!

S a nagy, néma elbúsulásban dalra bízta a nemzet énekeseit. Hazaszerető szíve legmélyéből fakadt egyik leggyönyörűbb költeménye:

A MADÁR FIAIHOZ

Száraz ágon hallgató ajakkal
Meddig ültök, csüggedt madarak?
Nincs talán még elfeledve a dal,
Melyre egykor tanítottalak?
Vagy ha elmúlt s többé vissza nem jó
A víg ének s régi kedvetek,
Legyen a dal fájdalmas, merengő –
Fiaim, csak énekeljete!

Nagy vihar volt. Feldúlt berkeinkben
Enyhe, árnyas rejtek nem fogad.
S ti hallgattok? elkészültök innen?
Itt hagynátok bús anyátokat?
Más berekben másképp szól az ének,
Ott nem értik a ti nyelvetek...
Puszta bár – az otthonos vidéknek,
Fiaim, csak énekeljete!

Hozzatok dalt emlékül, a hajdan
Lomb s virággal gazdag tájirúl,
Zengjétek meg a jövőt, ha majdan
E kopár föld újra fölvirul.
Dalotokra hamarabb derül fény,
Hamarabb kihajt a holt berek.
A jelennek búját édesítvén:
Fiaim, csak énekeljete!

A bokorban itt az ősi fészek,
Mely növelte könnyű szárnyatok.
Megpihenni most is abba tértek,
Bár a fellegek közt jártatok.
S most, hogy a szél össze-vissza tépte:
Úgy tennétek, mint az emberek?
Itt hagynátok, idegent cserélve?
Fiaim, csak énekeljete!

S ő maga járt elől jó példával, hogyan kell a költőnek teljesítenie azt a nemzeti hivatást, amit a Gondviselés ráruházott.

A pusztuló haza képét látta mindenben. Az ősi erdőben, melynek forgószél tépte koronáját, megingott alatta a föld, villámot ontott rá az ég, de megállott. De most a szű örli, a friss sarjadékban nincsen megijulása s elvész az erdő, bárki lássa! A szenvedő hazát látta a sebzett szarvasban, amelynek szabad birodalma volt a rengeteg, de most a vadon mélyébe fut halálos sebével.

Ezekben a versekben ömlött el keserűsége. Ezekben a versekben jajdult föl fájó honszerelme.

De nem feledte el azt sem, hogy a költőnek nem csak az a kötelessége, hogy síró nemzetével együtt sírjon. Meg kell csillogtatni előtte a jobb jövő reményét. Ápolni kell lelkében a hitet, hogy ez a jobb kor eljövend. Nem szabad engedni, hogy a csüggedés kiölje a bátorságot, hogy a szebb jövőért munkálkodjék.

Ha kicsinyhitűen kétségbeestek a haza sorsa fölött: olvassátok Tompa Mihály buzdító énekeit! A gályarab fohászát, amely elpanaszolja a szerencsétlen áldozat szenvedését, aki az üvöltő, viharos tengeren, a hajópadhoz láncolva hányódik-vetődik. De a viharban Istent hívja s szíve nem csügged, hite nem tétováz, hogy az örök bíró eljő és ítéletet mond porkolábjai fölött.

Olvassátok el költeményét Ikaruszról, a görög hitrege hősről, aki mesterséges szárnyat alkotott magának viaszból s lázas gyönyörtől ittasultan repült, repült. De a nap kezdte nyilazni sugaraival, a viasz megolvadt s a vakmerő ifjú a tengerbe zuhant. Ott vergődik a hullámok közt. Ám ott is bátran néz sírjába, mert a mélységtől sem fél, aki a magasba mert repülni. Aki nem marad az alacsony porban: bukása is dicsőséges s az ő zajló hullámsírja azt kiáltja az embereknek:

Halandók, merjete!

Így énekelt lesújtott nemzetének Tompa Mihály. Nem csak csalogányok voltak az ő dalai, melyek az éjben lehulló csillagokat siratják. De sasok, amelyek csattogó szárnyukra ragadták a magyar nép lelkét és vitték a magasság, a fény felé.

X.

Az ébredés kora.

S mintha tavaszi szellő lett volna a költő dala, mely bérceken, síkon új virulás mosolyát hinti szét: édes, búbajos tavaszi hajnal kezdett derengeni a hazára.

Mintha prófétája szavát be akarta volna váltani az ég: elhozta a jobb kort, melyet a dalnok látnoki lelke megjövendőlt.

A csüggedő szívek fölbuzdulva, nekibátorodva dobbantak meg. Minden szívdobogás azt mondta:

– Ezer éve él itt e nemzet! És élni is fog az idők végéig. Csak akarnia kell, erősen, törhetetlenül.

Ünnepre készült egész Magyarország. Egy nagy író születésének századik évfordulóját készült megünnepelni, aki szintén a tespedés korában élt. Mikor kietlen puszta volt az ország. Néma berkeiben nem zengett a dal. A puszta honban nem virult az irodalom dalos ligete.

Ruhában, szokásban az idegent utánoztuk. Édes, drága, zengzetes nyelvünket is feledni kezdtük.

Akkor támadt föl Kazinczy Ferenc, hogy viruló szigeteket ültessen, paradicsomot teremtsen a sivatagban.

Meg akarta ifjítani irodalmunkat, nyelvünket. S meg akarta ezzel ifjítani hazánkat.

Az új kor fáklyavivőjének, a nagy nyelvújítónak emlékezetére több városban meggyújtották a kegyelet, a hála oltártüzét.

Irodalmi életünk vezetője pedig, a Magyar Tudományos Akadémia, ötven arany jutalmat tűzött ki és felhívta a magyar költőket:

– Rajta, nemes versengésre! Ki írja a legszebb dalt, mely Széphalom halhatatlan szülöttének, Kazinczy Ferencnek dicsőségét legméltóbban zengi?

Hogyne lelkesítette volna Tompa Mihályt, nem az anyagi jutalom, de a felséges alak, akit meg kellett énekelni.

Mikor bírálói – Arany János, Lukács Mór és Székács József – a pályamunkát olvasták, el voltak ragadtatva. Tizennégy pályamunka közül egyhangúan ez a nagyszerű költemény nyerte el a babért.

S mikor elérkezett a nagy nemzeti ünnep, 1858. december 18., Kazinczy Ferenc születésének századik évfordulója, Tompa Mihály maga szavalta el versét az Akadémia díszgyűlésén. Ez volt a székfoglalója is a magyar írók és tudósok társaságában, amely újjá éledése után sietett őt is tagjai sorába választani. Riadó lelkesedés volt a visszhangja a remek költeménynek, amely a nagy nyelvújító művéről, nemzeti nyelvünk föltámadásáról szól:

És zeng apáink drága nyelve!
Zúgó szellő, zúgó vihar,
Mi szép: gyöngéd érzést lehelve
S midőn a harc terén rivall!
Élet-halál, bú- s kedvre megnyer,
Igéiben búbáj lakik...
Behat, mint a kétélű fegyver,
Mind a velők oszlásaig!

XI.

Tompa és Arany.

Tudjuk, hogy népies költészetünk három fényes csillagát: Petőfit, Aranyt, Tompát milyen szoros, szent barátság csatolta egymáshoz.

A Talpra Magyar! Írója nyomtalanul eltűnt a szabadságharc vérzivatarában. Eltűnése sárga fájó sebet ütött a két jó barát lelkén. Együtt siratták feledhetetlen barátjukat. Együtt áldoztak dicső emlékezetének. S iparkodtak egymásnak pótolni az elveszett testvért.

Tompa és Arany különben is úgy összeillettek, mint a testvérek. Közel rokon volt a lelkük. Csöndes, mélabús, borongó. Mint az árnyékos, hallgatag erdő, melybe ritkán téved a napsugár mosolya. S amelyben bűbájosan csendül meg a költészet arany madara.

A világ zaját egyik sem szerette. A magányt kereste mind a kettő, a szabad természet lehetet el körülöttük. Ahol fűvel, fával, virággal beszélgethetnek.

Arany János, mikor a fővárosba került, mindig arról ábrándozott, hogy öregségét csöndes egyszerűségben tölthesse el szülőhelyén, Nagyszalontán.

Tompa Mihályt pedig Bejéről, Kelemérről, majd pedig a kies Hanváról is – ahová utóbbi időben került – egyre hívták-hívogatták nagyobb városokba tiszteletes úrnak, esperesnek is. De a falu zizegő fáinak marasztalóan integettek feléje:

– Itt hagynád a mi szelíd világunkat a város zajáért?

Tompa Mihály, a hanvai fehér lelkészlak vadszőlővel befuttatott tornácáról szeretettel nézett végig a bólogató ligeteken:

– Sohase hagylak el, méhzsongásos, madárdalos otthonom: viruló természet!

Öt évig levelezetek egymással a Toldi írója és Tompa Mihály, de személyesen még nem ismerték egymást. Egyszer aztán, 1852. február havában Tompa fölkereste Nagykőrösön ismeretlen barátját, aki akkor ott tanárkodott. Betoppant Arany János házába az akkor még vállas, izmos férfi, akinek arcát magyaros körszakáll körítette s így mutatta be magát:

– Fejérmegyei poéta vagyok. A szívem hozott ide, hogy színről-színre lássam Toldi Miklós énekesét!

Arany János azonban gyanakodva, mélyen belenézett vendége szemébe. Talán a szíve megsúgta neki, hogy ki áll előtte?

A látogató akkor elnevette magát.

– Én vagyok Tompa Mihály!

Arany János örömkialtással, kitért karokkal sietett feléje. S a két nagy költő egymás keblére borult.

Víg napok voltak e találkozás napjai.

Arany János nagykőrösi ismerősei összegyülekeztek, hogy üdvözöljék a nevezetes vendéget.

Tompa Mihály csupa jó kedv volt. Kifogyhatatlan a mulatságos adomázásban. Úgy, hogy Arany János csodálkozva meg is kérdezte:

– Hallod-e, Miska, csakugyan te írod azokat a szomorú verseket? Hiszen olyan vidám fickó vagy, mint a pinty!

Tompa Mihály mélabúsan elmosolyodott. Olyan volt az ő vígsága, mint a tó tükre, melyen csillogó napsugár játszik, de mélyében sötét, néma szomorúság honol.

Beteg volt már akkoriban. A látszólag izmos, piros-pozsgás férfit emésztette a kór, mint a még zöldellő élőfát a belső korhadás. De pusztítása külsőleg még nem volt észrevehető. A nagykőrösiek álmélkodva nézték, milyen vasereje van. Egy csomag kártyát összefogva kettészakított. Egy patkót S alakra görbített.

S mivé tette ezt a vasgyúró óriást a betegség?

Az a bú is hozzájárult egészsége romlásához, amely a hazafiakat emésztette. Sokat szenvedett akkor is, amikor a hatalom őt is üldözőbe vette, véstörvényszék elé állította, börtönbe akarta vetni. Teste mindjobban összetört. Jó kedve mindjobban elhamvadt.

Hát bizony Arany János már nagyon megváltozva, megöregedve, megrokkanva találta barátját, amikor három év múlva családotul visszaadta neki szíves látogatását. Toldi költője is ott pipázgatott akkor a hanvai paplak tornácán. S Arany János kisleánya, Juliska, ott futkározott s bokrétát kötött a hanvai rétek hímes virágaiból.

Nevetett a Tompa Mihály egyik szeme, mikor a futkározó lánykát látta, a másik meg sírt. Örömmel töltötte el a gyermekkacagás, de megsajgott a szíve a fájdalomtól, ha arra a kis dombra gondolt, mely az ő kicsi fiát, apai szíve reményeinek korán le-tört bimbóját takarta.

Arany János a barátság, a szeretet rózsalevelével kötözte be barátja sebeit.

Azt mondta neki: – Jere, Miska, barangoljuk be idefönn ezt a görbe országot!

S elmentek kóborolni a Felföld regényes vidékén, ahol egyik csoda a másik után ejti ámulatba az embert. Ellátogattak Borsiba, a nagy Rákóczi Ferenc szülőföldjére. Pusztulás és romok vették körül a két vándort. A romok közt az aszú fűszálakat szomorúan lengette a szellő. Vagy nem is a szellő, hanem az ő sóhajuk, mely fájó szívükből fakadt?

S meglátogatták a nevezetes sárospataki kollégiumot, amelynek a falai közül hajdan ragyogó álmokkal telve távozott a szegény diák. S reményeit beváltotta a Gondviselés. Most mint híres ember lépte át újra a kollégium küszöbét.

Hej, nagy ünnep volt az iskolában, mikor a hajdani diák oda megérkezett. Szép sorban állott előtte és barátja előtt a nagyhírű pataki énekkar, úgy zengedezték tiszteletükre a legszebb dalokat. Valamikor Tompa is egy sorban fújta a diákokkal. Most még egykori tanárai is tisztelettel néztek rá. De ő is tisztelettel, hálával tekintett rájuk. Meglátogatták Abaújban Szalánc várát, az Árpádkori emléket, melyet még a híres Aba nemzetség épített. Idők vihara, háborúk tüze romba döntötte a vén várát, csak egy tornya maradt épen.

Mikor a vár alatt rájuk esteledett, lobogó tűz mellé telepedtek. Szalonnát sütöttek és a két koszorús költő olyan jóízűen falatozott, akár a hegyvidék pásztor, vadásza.

– Hej! – mondotta Tompa –, be boldogok is azok, akik borjúsájú inget viselnek! Nincs szebb élet a földműves, a pásztor, a csikós életénél! Övé a természet, övé a szabadság!

Arany János csendesen bólintgatott. Hiszen ő se vágyott fényre, pompára, gazdagságra.

Ilyen rokonlélek volt irodalmunk e két halhatatlan költő királya...

De még másban is kitűnt a lelkük rokonsága. A szerénységben.

Távol volt az ő lelküktől minden üres hivalkodás...

Később még nagyobb szüksége volt Topa Mihálynak Arany baráti szeretetére. Amikor az a végtelen fájdalom érte apai szívét, hogy második fiacskája is meghalt. Az apa kétségbeesése leírhatatlan volt. A hű barát igyekezett a gyógyító balzsammal enyhíteni szenvedését. De nemsokára aztán Arany Jánost is hasonló csapás érte. Elköltözött az élők sorából szeretve-szeretett leánya, Juliska, akit örökké siratott, akinek emlékét úgy körülfonta költészete legszebb virágaival, mint az örökzöld a temető szobrát.

Testvérek lettek a fájdalomban is.

És most testvérek az örök dicsőségben.

XII.

Az utolsó koszorú.

Teljes fényében ragyogott már költőnk dicsősége.

De élete napja már leáldozó fénybe volt.

Amerre járt-kelt, ünnepelte az egész ország. Koszorút fontak fejére. Virágot hintettek lába elé.

Csakhogy a koszorú már őszülő fürteire simult. Csakhogy a rózsákra már könnyei hullottak.

A bánat, a gyász lebirkózták a délceg, erős férfit. Kínos szenvedésben telt el nap-pala, éjjele. Gyógyító írt keresett bajára a tudós orvosoknál, gyógyító írt a legnagyobb orvosnál: a természetnél. Feketehegy fenyesői! Ti láttátok megtört alakját. Ti suttogtatok neki vigasztalást. Ti legyezgettétek hús árnyékokkal forró homlokát. Hiába, mindhiába!

Emléket is állított később Tompa Mihálynak a feketehegyi fürdő közönsége. Zúgó erdő közepén, mohos sziklák alján áll a magas kőrakás, ormán egy kődarabra lant van vésve. S alatta ez a felírás:

TOMPA MIHÁLY
EMLÉKÉRE
A FÜRDŐ KÖZÖNSÉGE
1868.

Akik üdülni mennek a fenyőillatos paradicsomba: álljanak meg kalaplevéve az emlék előtt! És zsongjanak föl a lelkükben a költő mélabús, szelíd, édes versei...

A feketehegyi erdő friss levegője balzsamos fürdője meg nem gyógyíthatta a sírba hajló beteget. Hitvese, aki őrangyalként virrasztott mellette utolsó leheletéig, kétségbe esve látta pusztulását. S megdöbbenve hallotta Tompa Mihály lassú haldoklását legigazabb barátja is, Arany János.

Milyen önfeláldozással sietett segítségére!

Pedig az ő szíve is vérzett elhalt leánykája után. De leküzdötte saját fájdalmát. Vigasztalta, buzdította, bátorította a sínylődőt, aki valóságos vértanúságot szenvedett.

De lám! Ebben a nagy szenvedésben is dalolt. Élete fája hervadozott, de azért a költészet csudás, friss virágai termettek rajta.

Lágy dalok, szárnyaló himnuszok, bűvös regék a magyar előidőkből.

S akkor megőszült, reszkető fejére még egy koszorú hullott. A legszebb, amit életében kapott.

Az akadémia, költeményeinek hatodik kötetét, mely hattyúdalaikat foglalta magában, kétszáz aranyos nagy jutalmával tüntette ki. Voltaképpen a költő egész pályájának szólott az elismerésnek ez a babérja.

Ez az elismerés már haldokló ágyán érte a költőt.

Ott feküdt a csendes, szerény hanvai paplakban. És sápadt arcára, veritékes homlokára kettős fény sugárzott. A költészet dicsfénye. És az újjászülető tavasznak a ragyogó mosolya, mely ablakán beáradt.

Hiszen ezt a kettőt szerette ő életében. A költészet s a természet ragyogását...

Remegő kézzel írt barátaihoz búcsúleveleket. Barátai közt a legjobbnak, legnemezebbnek: Arany Jánosnak. Toldi kötője 1868. július 31-én ezt a kusza vonásokkal papírra vetett sorokat kapta:

„Kedves Jánosom! Lelkemnek híven s végig szeretett barátja! Végórámban, az élet határánál, visszatekintve életemre, magas, nemes lelkednek barátsága meghat. Fogadd búcsúra lankadó jobbomat! Kedveseiddel legye rajtad Isten áldása. Kifáradtam, pihenek. A lélek él: találkozunk! Végig híven szerető

Miskád.”

Arany kezéből kihullott a levél. Kezébe temette arcát és ujján át szivárogtak könnyei.

A hanvai fehér paplaktól szomorú hírrel kelt útra a szél. S amerre végig repült: minden fűszál, minden virág lehajtotta a fejét. És szemükben fájdalmas csöpp reszketett.

De a tündöklő nap felcsókolta a könnyeiket. S a virágoknak úgy tetszett, mintha a nap csókjaiban az ő halhatatlan mesemondójuk szeretete áradna reájuk az égből...

A lélek él, találkozunk!

Ezek az igék vigasztalták Arany Jánost is mélységes bánatában.

S bizonyára találkoztak is odafenn a halhatatlanság birodalmában. S nem csak ők leltek egymásra, de találkoztak azzal a harmadikkal is, aki már előttük szállott megdicsőülve az égbe: Petőfivel.

S most együtt van a három jó barát. Együtt ragyog reánk a magyar költészet három felséges csillaga...

*

Szelíd nyári alkonyaton, zöld bársonyos domboldalon, egyszerű, fehér falusi templomocská mellett állok.

Az áldozó nap sugarai megaranyozzák a hanvai márvány-empléket, melyet Gömör-megye állított halhatatlan fiának. Tekintetem odatapad Arany János sírversének ragyogó betűire.

S fejem fölött megcsendül az estharang. S a harangszó lágy ringásán végig száll a
lelkem a szenvedésekkel teli, dicsőséges élet történetén, amelyet most elmondottam.

Pap volt. Az Isten, a természet, a hazaszeretet oltárának papja.

Ti, akik szeretitek a virágot, akik szeretitek a haza virágos, véráztatta földjét: zárjátok
szívetekbe Tompa Mihály drága emlékét!

(1904)